

# فرآیند دادرسی کیفری

جلد اول

(کتابت دعاوی ناشی از جرم و مرحله تحقیقات مقدماتی)  
با تجدیدنظر و اصلاحات کامل مطابق با آخرین تحولات تقنینی  
تا اول مهر ۱۳۹۳

دکتر بهروز جوانمرد

عضو هیأت علمی دانشگاه

انتشارات جادو

سرشناسه : جوانمرد، بهروز، ۱۳۵۷-  
 عنوان قراردادی : ایران. قوانین و احکام  
 عنوان و نام پدیدآور : فرآیند دادرسی کیفری: با تجدیدنظر و اصلاحات کامل مطابق  
 با آخرین تحولات تقنینی تا ۱ مهر ۱۳۹۳/ بهروز جوانمرد.  
 وضعیت ویراست : [ویراست ۴]  
 مشخصات نشر : تهران: جاودانه، جنگل، ۱۳۹۳  
 مشخصات ظاهری : ج ۲  
 شابک : ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۱۵۸-۳۶۱-۲؛ ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۱۵۸-۳۶۲-۹  
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیا  
 کلاس‌بندی : ج. ۱. کلیات، دعاوی ناشی از جرم و مرحله تحقیقات مقدماتی-  
 ج. ۲. صلاحیت، مراجع کیفری، ترتیبات رسیدگی و اعتراض به آراء ادله  
 اثبات دعوا و اجرای احکام.  
 موضوع : آیین دادرسی جزایی - - ایران  
 موضوع : حقوق جزا - - ایران  
 رده‌بندی کنگ : KMH۴۶۱۰/ج۹ف۴ ۱۳۹۳:  
 رده‌بندی : ۳۴۵/۵۵۰  
 شماره کتابشناختی : ۳۶۱۰۳

چاپ اول

عنوان کتاب: فرآیند دادرسی کیفری (جلد اول)

تألیف: دکتر بهروز جوانمرد

ناشر: انتشارات جاودانه، جنگل

ناظر فنی: امین لشکری

نوبت و سال چاپ: اول، ۱۳۹۳

قطع و تیراژ: وزیری، ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۵۸-۳۶۱-۲

<http://www.junglepub.org>

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۸۶۱۱۵-۹-۶۶۴۸۲۸۳۰

[email:// Info@junglepub.org](mailto:Info@junglepub.org)

۰۳۱-۳۳۲۰۵۰۶۷-۳۳۲۰۳۸۰۰-۹

«حق چاپ برای ناشر محفوظ است»

# فهرست مطالب

|    |                                 |
|----|---------------------------------|
| ۱  | پیشگفتار چاپ اول (ویراست سوم)   |
| ۷  | پیشگفتار چاپ دوم (ویراست چهارم) |
| ۲۱ | مقدمه                           |

## بخش اول: کلیات آئین دادرسی کیفری

|    |                                                               |
|----|---------------------------------------------------------------|
| ۲۷ | فصل اول: اصول دادرسی کیفری                                    |
| ۲۷ | مبحث اول: تعریف آئین دادرسی کیفری                             |
| ۲۸ | مبحث دوم: مراحل فرآیند دادرسی کیفری                           |
| ۳۲ | مبحث سوم: اصول دادرسی کیفری (منصفانه، محاکمه عادلانه)         |
| ۳۳ | گفتار اول: تعریف دادرسی کیفری                                 |
| ۳۴ | گفتار دوم: معیارها و اصول حاکم بر دادرسی کیفری                |
| ۳۴ | الف) مستند به قانون بودن دادرسی کیفری                         |
| ۳۵ | ب) تضمین حقوق طرفین دعوی                                      |
| ۳۶ | ج) اصل تساوی افراد در برابر قانون                             |
| ۳۷ | د) اصل بی طرفی و استقلال مقام قضایی                           |
| ۳۸ | ه) اصل سرعت و عدم اطاله دادرسی                                |
| ۳۹ | و) اصل برائت                                                  |
| ۴۰ | ز) اصل لزوم آگاهی فوری متهم از موضوع و ادله اتهام             |
| ۴۰ | ح) اصل حق دسترسی متهم به وکیل و سایر حقوق دفاعی               |
| ۴۲ | ط) اصل لزوم آگاهی سایر افراد دخیل در فرآیند کیفری از حقوق خود |
| ۴۴ | مبحث چهارم: تحولات نظام های دادرسی کیفری                      |
| ۴۴ | گفتار اول: نظام اتهامی                                        |
| ۴۷ | گفتار دوم: نظام تفتیشی                                        |
| ۴۹ | گفتار سوم: نظام مختلط                                         |
| ۵۱ | گفتار چهارم: نظام دادرسی اسلام                                |
| ۵۲ | مبحث پنجم: منابع آئین دادرسی کیفری                            |
| ۵۳ | گفتار اول: منابع اصلی                                         |

گفتار دوم: منابع فرعی ..... ۵۵

## بخش دوم: دعاوی ناشی از جرم

فصل اول: دعاوی عمومی ..... ۵۹

مبحث اول: مفهوم دعاوی عمومی ..... ۵۹

مبحث دوم: ویژگی‌های دعاوی عمومی ..... ۶۰

مبحث سوم: نهاد اقامه‌کننده دعاوی عمومی ..... ۶۳

گفتار اول: دادسرا ..... ۶۳

گفتار دوم: ویژگی‌های دادسرا ..... ۶۴

الف) وسعت به مراتب ..... ۶۵

ب) استقلال دادسرا ..... ۶۷

ج) وحدت دادسرا ..... ۶۹

د) امکان رد قلمت دادسرا ..... ۶۹

ه) مسئولیت دادسرا ..... ۷۱

گفتار سوم: انواع دادسرا ..... ۷۴

الف) دادسرای دیوان عالی کشور ..... ۷۴

ب) دادسرای عمومی و انقلاب ..... ۷۹

ج) دادسرای نظامی ..... ۱۰۱

د) دادسرای ویژه روحانیت ..... ۱۰۳

مبحث چهارم: جهات قانونی شروع به تعقیب دعاوی عمومی ..... ۱۰۵

گفتار اول: شکایت شاکی یا مدعی خصوصی ..... ۱۰۶

گفتار دوم: اعلام و اخبار ضابطان دادگستری، مقامات رسمی یا اشخاص مطئن ..... ۱۱۰

الف) اعلام اشخاص عادی و سازمان‌های مردم نهاد ..... ۱۱۱

ب) اعلام مقامات رسمی ..... ۱۱۳

ج) اعلام ضابطان دادگستری ..... ۱۱۳

گفتار سوم: وقوع جرم مشهود، در برابر دادستان یا بازپرس ..... ۱۱۴

گفتار چهارم: اظهار و اقرار متهم ..... ۱۱۵

گفتار پنجم: اطلاع دادستان از وقوع جرم به طرق قانونی دیگر ..... ۱۱۵

مبحث پنجم: موانع تعقیب و موارد سقوط دعاوی عمومی ..... ۱۱۶

گفتار اول: موانع طرح و تعقیب دعاوی عمومی ..... ۱۱۶

الف) ضرورت شکایت شاکی خصوصی در جرایم قابل گذشت ..... ۱۱۶

|          |                                                                        |
|----------|------------------------------------------------------------------------|
| ۱۲۰..... | ب) مصونیت‌ها و لزوم تحصیل اجازه از برخی مقامات.....                    |
| ۱۲۱..... | ۱- مصونیت نمایندگان مجلس (مصونیت پارلمانی).....                        |
| ۱۲۶..... | ۲- مصونیت سیاسی.....                                                   |
| ۱۳۱..... | ۳- مصونیت قضایی.....                                                   |
| ۱۴۴..... | ۴- مصونیت نظامیان.....                                                 |
| ۱۴۶..... | ۵- پزشکان.....                                                         |
| ۱۴۷..... | ۶- وکلای دادگستری.....                                                 |
| ۱۴۸..... | ج) اطفال.....                                                          |
| ۱۵۴..... | د) جنون متدین: عدم ارتکاب جرم.....                                     |
| ۱۵۷..... | گفتار دوم: مرور و سلب سقوط دعوای عمومی یا مجازات.....                  |
| ۱۵۸..... | الف) فوت متهم یا مجرم علیه.....                                        |
| ۱۶۰..... | ب) گذشت شاکی خصوصی در برابریم قابل گذشت.....                           |
| ۱۶۷..... | ج) مشمولان عفو.....                                                    |
| ۱۶۹..... | د) نسخ مجازات قانونی.....                                              |
| ۱۷۰..... | ه) اعتبار امر مختومه.....                                              |
| ۱۷۸..... | و) مرور زمان.....                                                      |
| ۱۸۹..... | ز) توبه متهم یا مجرم.....                                              |
| ۱۹۰..... | ح) جنون در حین ارتکاب جرم.....                                         |
| ۱۹۳..... | ط) قاعده درأ.....                                                      |
| ۱۹۷..... | <b>فصل دوم: دعوای خصوصی.....</b>                                       |
| ۱۹۷..... | مبحث اول: مفهوم‌شناسی دعوای خصوصی.....                                 |
| ۱۹۷..... | گفتار اول: تعریف دعوای خصوصی.....                                      |
| ۱۹۹..... | گفتار دوم: تفاوت دعوای خصوصی با دعوای عمومی.....                       |
| ۲۰۱..... | مبحث دوم: انواع ضرر و زیان قابل مطالبه.....                            |
| ۲۰۱..... | گفتار اول: ضرر و زیان مادی.....                                        |
| ۲۰۴..... | گفتار دوم: ضرر و زیان معنوی.....                                       |
| ۲۰۵..... | گفتار سوم: منافع ممکن‌الحصول (فوت شده).....                            |
| ۲۰۶..... | ۱- شرایط شکلی.....                                                     |
| ۲۰۷..... | ۲- شرایط ماهوی.....                                                    |
| ۲۰۹..... | مبحث سوم: امکان طرح دعوای خصوصی در فرآیند دادرسی کیفری و شرایط آن..... |
| ۲۰۹..... | گفتار اول: امکان طرح دعوای خصوصی در مرجع کیفری.....                    |

گفتار دوم: شرایط طرح دعوای خصوصی..... ۲۱۱

### بخش سوم: آیین دادرسی در مرحله تحقیقات مقدماتی

فصل اول: مفهوم، ویژگی‌ها و اصول حاکم بر مرحله تحقیقات مقدماتی..... ۲۲۱

مبحث اول: تعریف تحقیقات مقدماتی و اصول حاکم بر آن..... ۲۲۲

گفتار اول: تعریف تحقیقات مقدماتی..... ۲۲۲

گفتار دوم: اصول حاکم بر مرحله تحقیقات مقدماتی..... ۲۲۲

الف) اصل تفکیک مقام تعقیب (دادستان) از مقام تحقیق (بازپرس)..... ۲۲۲

ب) اصل بی‌طرفی مقام تحقیق..... ۲۲۳

ج) اصل آزادی مقام تحقیق در تحصیل ادله..... ۲۲۳

مبحث دوم: وظایف و اختیارات تحقیقات مقدماتی..... ۲۲۴

الف) وظایف..... ۲۲۴

ب) غیرعلنی بودن..... ۲۲۵

ج) سری و محرمانه بودن..... ۲۲۶

د) غیرترافیعی بودن..... ۲۲۸

ه) سریع بودن..... ۲۲۹

فصل دوم: کنشگران مرحله تحقیقات مقدماتی؛ (وظایف، تکالیف و اختیارات)..... ۲۳۱

مبحث اول: ضابطان دادگستری؛ وظایف، اختیارات و اقدامات..... ۲۳۱

گفتار اول: ضابطان و انواع آن..... ۲۳۱

الف) تعریف ضابط قضایی..... ۲۳۱

ب) انواع ضابطان دادگستری..... ۲۳۲

گفتار دوم: وظایف و اختیارات ضابطان..... ۲۴۸

الف) در طول مرحله تحقیقات مقدماتی..... ۲۴۹

ب) در جرایم مشهود..... ۲۵۲

ج) در جرایم غیرمشهود..... ۲۵۵

د) در مرحله تحت نظر..... ۲۵۵

مبحث دوم: مقامات تحقیق؛ وظایف، اختیارات و اقدامات..... ۲۵۸

گفتار اول: جهات قانونی شروع به تحقیق..... ۲۶۱

گفتار دوم: اقدامات تحقیقی ناظر بر اصحاب دعوا و حقوق آن‌ها..... ۲۶۲

الف) اقدامات تحقیقی ناظر به شاکی..... ۲۶۲

ب) حقوق شاکی..... ۲۶۵

|                                                                                                                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| ۱- حق تقاضای صدور قرار ترک تعقیب.....                                                                                                                         | ۲۶۵ |
| ۲- حق مطالعه و اخذ رونوشت از اوراق پرونده.....                                                                                                                | ۲۶۵ |
| ۳- حق درخواست تأمین ضرر و زیان.....                                                                                                                           | ۲۶۶ |
| ۴- حق اعتراض به برخی قرارها.....                                                                                                                              | ۲۶۷ |
| ۵- حق درخواست تحقیقات یا معاینه محلی.....                                                                                                                     | ۲۶۸ |
| اقدامات تحقیقی و حقوق متهم.....                                                                                                                               | ۲۶۸ |
| ۱- احضار متهم.....                                                                                                                                            | ۲۶۹ |
| ۲- جلب متهم.....                                                                                                                                              | ۲۷۱ |
| ۳- بازجویی متهم.....                                                                                                                                          | ۲۷۴ |
| ۴- تفتیش و بازرسی از منازل، اماکن و اشیاء و کنترل ارتباطات.....                                                                                               | ۲۸۰ |
| ۵- معاینه محلی و تفتیش محلی.....                                                                                                                              | ۲۸۹ |
| ۶- ارجاع امر به تشخیص.....                                                                                                                                    | ۲۹۲ |
| ۷- نیابت قضایی.....                                                                                                                                           | ۲۹۴ |
| د) اقدامات تحقیقی ناظر بر شهردار و معاونان و حقوق آنها.....                                                                                                   | ۲۹۷ |
| گفتار سوم: تحقیقات مقدماتی جرایم قابل و جرم.....                                                                                                              | ۳۰۳ |
| مبحث سوم: قرارهای ناظر بر مرحله تحقیقات مقدماتی.....                                                                                                          | ۳۰۴ |
| گفتار اول: قرارهای اعدادی یا تمهیدی یا مقدماتی.....                                                                                                           | ۳۰۶ |
| الف) قرارهای تأمین کیفری.....                                                                                                                                 | ۳۰۶ |
| ۱- التزام به حضور با قول شرف یا با تعیین وجه التزام.....                                                                                                      | ۳۱۰ |
| ۲- التزام به عدم خروج از حوزه قضایی با قول شرف یا با تعیین وجه التزام.....                                                                                    | ۳۱۱ |
| ۳- التزام به معرفی نوبه‌ای خود به صورت هفتگی یا ماهانه به مرجع قضایی با انتظامی با تعیین وجه التزام.....                                                      | ۳۱۲ |
| ۴- التزام مستخدمان رسمی کشوری یا نیروهای مسلح به حضور با تعیین وجه التزام.....                                                                                | ۳۱۳ |
| موافقت متهم.....                                                                                                                                              | ۳۱۳ |
| ۵- التزام به عدم خروج از منزل یا محل اقامت تعیین شده با موافقت متهم با تعیین وجه التزام از طریق نظارت با تجهیزات الکترونیکی یا بدون نظارت با این تجهیزات..... | ۳۱۴ |
| ۶- اخذ کفیل.....                                                                                                                                              | ۳۱۶ |
| ۷- اخذ وثیقه.....                                                                                                                                             | ۳۲۱ |
| ۸- قرار بازداشت موقت.....                                                                                                                                     | ۳۲۵ |
| ب) قرارهای نظارت قضایی.....                                                                                                                                   | ۳۳۲ |
| گفتار دوم: قرارهای نهایی.....                                                                                                                                 | ۳۳۴ |

- ۳۳۶..... الف) قرار منع تعقیب
- ۳۳۸..... ب) قرار موقوفی تعقیب
- ۳۳۹..... ج) قرار ترک تعقیب
- ۳۴۰..... د) قرار جلب به دادرسی (مجرمیت)
- ۳۴۳..... ه) قرار تعلیق تعقیب
- ۳۴۴..... و) قرار بایگانی کردن پرونده
- ۳۴۷..... مایم.....
- ۳۴۷..... ۱- گزیده آراء وحدت رویه هیأت عمومی دیوان عالی کشور
- ۳۵۰..... ۲- مقالات و الحاقات جدید
- ۴۰۹..... منابع و مآخذ

## پیشگفتار چاپ اول (ویراست سوم)

لایحه آئین دادرسی کیفری که در جلسه مورخ ۱۳۹۰/۱۱/۱۹ بر اساس اصل ۸۵ قانون اساسی به تصویب کمیسیون حقوقی و قضایی مجلس شورای اسلامی رسیده بود به شورای نگهبان برای مطابقت مواد این لایحه با موازین اسلامی و قانون اساسی ارسال گردید که این شورای نگهبان در تاریخ ۱۳۹۰/۱۲/۲۲ حدود ۶۳ ایراد به این لایحه وارد نمود و نیز در انتهای نامه خود اشاره نمود که «لازم به ذکر است اشکالات عدیده و ابهامات دیگری بر این مصوبه وارد است که متعاقباً اعلام خواهد شد.» در ادامه، کمیسیون قضایی مجلس در مورخ ۱۳۹۱/۳/۴ برای تأمین نظر شورای نگهبان اقدام به رفع ایرادات این شورا نموده و مجدداً لایحه را برای بررسی ارسال می‌نماید. شورای نگهبان نیز در آخرین اظهارنظر خود که در مورخ ۱۳۹۱/۴/۷ به مجلس واصل شده است، همچنان ۱۳ ایراد به لایحه وارد دانسته و در فراز پایانی نامه اخیر خود مجدداً اشاره کرده که اشکالات عدیده و ابهامات دیگری بر مصوبه اصلی وارد است که متعاقباً اعلام خواهد شد.

به این سان، مشخص کردن تاریخ قطعی لازم‌الاجرا شدن قانون آئین دادرسی کیفری جدید امری مشکل به نظر رسیده و همچنان با توجه به حکم حکومتی مورخ ۱۳۸۸/۱۲/۲۴ مقام رهبری مبنی بر اعتبار قانون آزمایشی آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ کمیسیون قضایی مجلس، کماکان مقررات این قانون در مراجع قضایی و همچنین در محافل دانشگاهی از منظر تدریس و برگزاری آزمون‌های مختلف حقوقی حکومت دارای اعتبار است. اما در خلال بازه زمانی چاپ پیشین (۱۳۸۹) تا زمان حاضر در قیاس با آئین دادرسی کیفری قوانین و مقررات جدیدی در سطوح مختلف از مصوبات مجلس و مراجع تشخیص مصلحت نظام تا صدور آراء هیأت عمومی دیوان عالی کشور به تصویب رسیده که در پیسنده تلاش نموده به نحو جامعی این تحولات تقنینی را در چاپ جدید کتاب مورد لحاظ قرار دهد. از جمله این موارد می‌توان به اصلاحیه قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۸۹/۵/۹ م.ت.م.ن. که در تاریخ ۱۳۸۹/۷/۱۰ به تأیید مقام رهبری رسیده و حاوی نوآوری‌های قابل توجهی در زمینه برخورد مؤثرتر و کارآمدتر با موضوع قاچاق سازمان‌یافته مواد مخدر و همچنین مواد روان‌گردان صنعتی است، اشاره نمود. در شهریور سال ۱۳۹۰ مجلس شورای اسلامی اقدام به تصویب قانون مجازات قاچاق اسلحه و مهمات و دارندگان

سلاح و مهمات غیرمجاز (زین پس: ق.م.ق.ا. و...) در قالب ۲۱ ماده نمود که به موجب این قانون، قوانین سابق یعنی قانون مجازات مرتکبین قاچاق مصوب ۱۳۱۲ و قانون تشدید مجازات قاچاق اسلحه و مهمات و قاچاقچیان مسلح مصوب ۱۳۵۰ ملغی اعلام گردید. در ماده ۱ قانون جدید، وارد کردن سلاح، مهمات، اقلام و مواد تحت کنترل به کشور یا خارج نمودن آن‌ها از کشور به‌طور غیرمجاز به عنوان قاچاق تعریف شده است. هیأت عمومی دیوان عالی کشور نیز بنا به این تعریف در رأی وحدت رویه شماره ۷۲۷-۱۳۹۱/۹/۲۱ مقرر نمود «خرید و فروش، حمل و نقل، مخفی کردن و نگاهداشتن سلاح، مهمات، اقلام و مواد تحت کنترل به‌طور غیرمجاز از شمول عنوان قاچاق خارج و رسیدگی به این جرایم در صلاحیت هیأت عمومی است.»

همچنین در مهر ماه همین سال، قانون نظارت بر رفتار قضات، بعد از حدود یک قرن تشتت در مقررات، جز در زمینه تخلفات و جرایم ارتكابی از سوی قضات، به عنوان قانونی نسبتاً جامع و علم روز آنگاه شده همراه با برخی نوآوری‌ها به تصویب رسید. در سال ۱۳۹۰ همچنین، هیأت عمومی دیوان عالی کشور رأی وحدت رویه شماره ۷۲۱ را صادر نمود که به موجب آن در جرم مزاحمت تلفنی، محل حدوث نتیجه- یعنی محلی که فرد مورد مزاحمت قرار گرفته (بزه دیده) تلفن را می‌دهد، محل وقوع جرم محسوب و مناطق صلاحیت دادگاه رسیدگی کننده در همین اثر خواهد بود. اواسط فروردین سال ۱۳۹۱ مجلس شورای اسلامی با هدف حفظ شأن و منزلت نمایندگان مجلس و نظارت درباره امور مربوط به دوران نمایندگی، قانون نظارت مجلس بر رفتار نمایندگان را از تصویب گذراند. مقنن در تبصره ۱ ماده ۹ این قانون تشخیص مصادیق موضوع این قانون اساسی را به هیأت نظارت مجلس واگذار نموده و برای مراجع قضایی ای که در این تبصره تخلف نمایند و رأساً نمایندگان را مورد بازخواست قرار دهند، مجازات انتظاری از رجه ۵ تا هفت در نظر گرفته است. به این ترتیب، شاید سخن لغوی نباشد اگر گفته شود قانون گذار به‌طور استثنایی و محدود به سوی اصل تعرض ناپذیری، تمایل نشان داده است.

در واپسین روز تیر ماه ۱۳۹۱ نیز رئیس قوه قضاییه در قالب بخشنامه‌ای اقدام به اصلاح بند (ج) ماده ۱۸ آئین‌نامه اجرایی موضوع ماده ۶ نحوه اجرای محکومیت‌های مالی نمود که به موجب آن «در سایر موارد چنانچه ملائت محکوم علیه نزد قاضی دادگاه ثابت نباشد، از حبس وی خودداری و چنانچه در حبس باشد آزاد می‌شود.» صرف نظر از اینکه رئیس قوه قضاییه اقدام به نوعی قانون گذاری کرده که البته این وظیفه بر عهده مجلس شورای اسلامی

است، نتیجه این اصلاحیه همان چیزی است که در قانون موسوم به «منع بازداشت بدهکاران» مصوب سال ۱۳۵۲ مقرر شده بود، یعنی بدهکاری (اعم از بدهکار با حسن نیت و بدهکار حرفه‌ای) که واقعاً مالی ندارد اعم از موارد مهریه، چک و سایر اسناد تجاری و حتی محکومیت مالی ناشی از دیه یا جرایمی نظیر کلاهبرداری، خیانت در امانت، سرقت، فروش مال غیر و امثالهم به صرف اثبات عدم ملائت از امکان برخورداری از نعمت آزادی برخوردار، بازداشت و زندانی نمی‌شوند. به بیان دیگر به موجب این اصلاحیه، اصل ملائت (تمکن مالی) به اصل میسر بودن، تبدیل شده و بار اثبات مالی بودن بر عهده طلبکار قرار گرفته است. جا دارد مقنن به سرعت قانون وضعیتی حقوقی طلبکاران و بدهکاران مالی یا ضرر و زیان ناشی از جرم و رسیدگی ضابطه‌مند به موضوع به اعسار محکوم‌علیه ورود نموده تا جلوی هرگونه سوءاستفاده از بخشنامه مذکور گرفته شود.

یکی از آخرین نمونه‌های مصوبات مجلس که در اول آذر سال ۱۳۹۱ به تأیید شورای نگهبان رسیده است، اصلاح قانون دریایی مصوب ۱۳۴۳ است، که برخی از این اصلاحات با حوزه آئین دادرسی کیفری مرتبط است. به ویژه آن‌جایی که در ماده ۸۵ مکرر (۶) الحاقی ۱۳۹۱، فرمانده کشتی - که از طرف مالک به این سمت گمارده می‌شود، را به عنوان ضابط دادگستری تلقی نموده و به او اختیار بلکه تکلیف نموده منظور پیشگیری از وقوع جرم و مواجهه با جرایم ارتكابی در کشتی، تا زمانی که مداخله صلاحیت‌دار میسر شود، با رعایت قانون آئین دادرسی کیفری و سایر قوانین و مقررات مربوط بدون هرگونه تأخیر اقدامات لازم را در جهت حفظ و جمع‌آوری دلایل و مدارک جرم و تعدی بی‌درنگ با استفاده از وسایل ارتباطی سریع، مراتب را به مقامات صلاحیت‌دار قضایی و بنرری و حسب مورد نزدیک‌ترین نمایندگی کنسولی و دیپلماتیک ایران در خارج از کشور اعلام و کسب تکلیف کند. به علاوه در ماده ۸۰ مکرر (۲) همین قانون اصلاحی مقرر شده در صورت فوت یا بیماری فرمانده و یا بروز سایر عوامل خارج از اراده وی که مانع از ادامه فرماندهی گردد و در مواردی که فرمانده، کشتی را به هر علتی ترک کند یا از اجرای وظایف خویش امتناع ورزد، افسر اول کشتی به‌طور موقت و تا تعیین و حضور فرمانده جدید مسئول فرماندهی کشتی می‌باشد.

در چاپ جدید کتاب ضمن آنکه نام کتاب به «فرآیند دادرسی کیفری»<sup>۱</sup> تغییر یافته، به‌علاوه با توجه به سرفصل‌های مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی و وزارت علوم در خصوص تدریس درس آئین دادرسی کیفری ۱ و ۲ از یکسو و ملاحظات اقتصادی و سهولت مطالعه و افزایش قدرت خرید دانشجویان از سوی دیگر، تصمیم گرفته شد که چاپ جدید با عنوانی جدید و در قالبی جدید، به صورت ۲ جلد مستقل ارائه شود، که جلد اول اختصاص به درس آئین دادرسی کیفری (۱) و جلد دوم نیز مباحث مربوط به درس آئین دادرسی کیفری (۲) را در بردارد.

در چاپ جدید تلاش شده جهت مقایسه و تشحید و تنویر ذهن خواننده گرامی، در برخی مسوولیات که مواد مرتبط در لایحه آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۰ در پی‌نوشت‌ها اشاره شود. همچنین نظریه‌های مشورتی اداره حقوقی، اسناد و امور مترجمین قوه قضاییه در موارد مرتبط با هر مبحث تا زمستان ۱۳۹۱ به‌روزرسانی شده است و آخرین دیدگاه‌های این مرجع که به عنوان خرد جمعی نسبی نهاد عدالت کیفری نیز می‌توان از آن نام برد، در این کتاب مطالب اصلی کتاب گنجانده شده است. در این میان، از مطالب مندرج در پایگاه اینترنتی این اداره استفاده فراوان شده است.<sup>۲</sup> مضاف بر اینکه در

۱- عنوان جدید کتاب، از یک سو، با عنوان سنتی «آئین دادرسی کیفری» [criminal procedure/procédure pénale] در نظام حقوقی مدون - مانند فرانسه و ایران - سازگارتر می‌نماید؛ با این تفاوت که واژه «فرآیند» جای اصطلاح «آئین» در ترکیب نهشته است. زیرا آئین دادرسی کیفری، در واقع، عبارت است از مطالعه فرآیند یا مراحل رسیدگی به جرم، که از مرحله کشف جرم و شناسایی بزه‌کار آغاز می‌شود و در مرحله‌های تعقیب و تحقیق و سپس محاکمه و دادرسی ادامه می‌یابد و سرانجام به مرحله صدور حکم و اجرای آن (در صورت اعراض تفسیر کیفری مرتکب) ختم پیدا می‌کند. از سوی دیگر، عنوان جدید کتاب را می‌توان با مفهوم «عدالت کیفری» یا همان دقیق‌تر «عدالت جنایی» [criminal justice] در نظام‌های موسوم به کامن‌لا- سازگار دانست، زیرا مجموعه فرآیند یا مراحل آئین رسیدگی به جرم، به واقع، در راستای تحقق موازین عدالت جنایی صورت می‌پذیرند. از این‌رو، «فرآیند دادرسی کیفری» را در اینجا می‌توان بر وزن «فرآیند عدالت جنایی» [criminal justice process] در ساختار «نظام عدالت جنایی» [criminal justice system] در نظام‌های حقوقی انگلوساکسون به شمار آورد. نگارنده لازم می‌داند از دوست فرهیخته و استاد فرهمند، جناب آقای دکتر مهرداد رایجیان اصلی، عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس تهران، به‌خاطر تقریر این پی‌نوشت صمیمانه قدردانی نماید.}

بخش پایانی هر جلد، بخشی تحت عنوان ضمایم حاوی جدیدترین آراء وحدت رویه هیأت عمومی دیوان عالی کشور و جدیدترین مصوبات و الحاقات تقنینی مرتبط با درس آئین دادرسی کیفری جهت تکمیل و غنای اطلاعات خواننده پیش‌بینی شده است. ناگفته نماند در چاپ جدید کتاب، در مواردی برای فهم و درک بهتر معنای برخی مقررات تقنینی همچنین برخی مطالب و مباحث، عباراتی توسط نگارنده داخل {} قرار داده شده است.

نگارنده بر خود واجب می‌داند تا از اساتید گرانقدر، جنابان آقایان دکتر جعفر سلاخی-مدیرکل سابق گروه حقوق واحد تهران شمال- و دکتر هوشنگ شامیپاتی- مدیریت محترم گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی واحد تهران مرکز دانشگاه آزاد اسلامی- به جهت راهنمایی‌های ارزنده و تشویق نگارنده به ادامه رسالت علمی- عملی خود در حوزه آئین دادرسی کیفری و مسئله صلاحیت کیفری و حمایت‌های بی‌دریغ‌شان از اینجانب، مشفقانه سپاس‌گذاری کرده، از مسئولان محترم همراه با سلامتی و عزت مداوم و مستدام برایشان نماید.

در پایان لازم است از دوست فاضل و فرهیخته جناب آقای بابک فرهی (مدرس بااخلاق دانشگاه آزاد اسلامی) که امر بازخوانی کتاب را با دقتی مثال‌زدنی و حوصله‌ای ستودنی برعهده گرفته، همچنین، از مدیر محترم و کادر اجرایی فرهیخته انتشارات جاودانه- به ویژه جناب آقای امین لشکری- که زحمات انتشار چاپ جدید کتاب حاضر را در اسرع وقت متقبل شدند، سپاس‌گذاری نمایم.

به صد امید نهادیم در این بادیه پای ای دلیل دل‌خوار فرومگذارم

بهر روز جوهر

تهران- دی ۳۹۱

Phd.javanmard@gmail.com

## مقدمه

در شهریور سال ۱۲۹۰ هجری شمسی برابر با ۱۳۲۹ هجری قمری نخستین قانون آئین دادرسی کیفری با نام قوانین موقتی محاکمات جزایی به تصویب شور اول کمیسیون قوانین عدلیه مجلس شورای ملی آن زمان رسید و شور دوم آن در ۱۲۹۱/۵/۳۰ به اتمام رسید.<sup>۱</sup> پس از پیروزی انقلاب اسلامی نخستین قانونی که در ارتباط با آئین دادرسی کیفری تصویب گردید، لایحه قانونی تشکیل دادگاه‌های عمومی در سال ۱۳۵۸ بود، سپس در سال ۱۳۶۱ قانون اصلاح مواد ۱۷۱ تا ۱۷۴ ق.آ.د.ک. تصویب شد.

در سال ۱۳۶۸، قانون تشکیل دادگاه‌های کیفری ۱ و ۲ و شعب دیوان عالی کشور به تصویب رسید. در ادامه، قانون تجدیدنظر آراء دادگاه‌ها در سال ۱۳۷۲ تصویب شد. اما در تاریخ ۱۳۷۳/۴/۱۵ قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب (ق.ت.د.ع.ا.) تصویب گردید که به موجب آن، نهاد دادسرا از نظام قضایی ایران حذف شد. در ۲۱ فروردین سال ۱۳۷۸ قانون آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری تهیه شده توسط کمیسیون

---

۱- گفتنی است تاریخ تصویب این قانون (به درستی) ۱۲۹۱ شمسی است. علت اینکه در برخی کتب حقوقی تاریخ تصویب اولین قانون آئین دادرسی کیفری را ۱۲۹۰ ذکر کرده‌اند، این جهت است که لایحه قانون موقتی محاکمات جزایی که از سوی وزارت عدلیه سابق پیشنهاد شده بود، در ابتدا دارای ۴۹۲ ماده بود. شور اول این لایحه در کمیسیون قوانین عدلیه مجلس شورای ملی، در شهریور ۱۲۹۰ خورشیدی به اتمام رسیده و شور ثانی آن نیز تا ماده یکصد و هفتاد تمام شده بود که در این مجلس شورای ملی منفصل می‌گردد و بررسی نهایی قانون مزبور ناتمام می‌ماند اما نظر به اهمیت تصویب این قانون مزبور و لزوم و کثرت احتیاج عمومی به آن، از طرف وزارت عدلیه از آقایان حاج میرزا محمد تقی و ذکاءالملک و میرزا رضاخان طباطبایی تقاضا می‌شود به معاونت و مشاورت آقای سید محمد علی مدرس و آقای مشیرالدوله و با جلب نظریات آدولف پرینی مستشار عدلیه از جمهوری فرانسه، شور دوم قانون مزبور را به انجام برسانند که از طرف هیأت وزراء موقتاً به موقع اجرا گذاشته شود تا پس از افتتاح مجلس شورای ملی از تصویب مجلس جدید گذشته و رنگ قانون بگیرد. لذا این کمیسیون در مدت دو ماه با حضور آقایان مدرس و مشیرالدوله و جلب نظریات کارشناس فرانسوی مزبور شور دوم آن را تمام می‌کنند که تاریخ آن ۱۲۹۱/۵/۳۰ شمسی برابر با ۹ رمضان ۱۳۳۰ هجری قمری و ۱۶ جولای ۱۹۱۲ میلادی می‌باشد. افزودنی است ۱۴ ماده (مواد ۴۱۶ الی ۴۲۹) توسط این کمیسیون ویژه به لایحه اولیه اضافه شده که مجموعاً ۵۰۶ ماده شده است.

حقوقی و قضایی مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید. در آخرین تحولات صورت گرفته در سال ۱۳۸۱ قانون اصلاح موادی از ق.ت.د.ع.ا. موسوم به قانون احیای دادرسی به تصویب رسید.

با توجه به آنکه ماده ۳۰۸ ق.آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ مدت اجرای آن را سه سال به طور آزمایشی می‌دانست لذا از سال ۱۳۸۱ که پایان مهلت دوره آزمایشی این قانون بوده تاکنون به دفعات مورد تمدید مجلس شورای اسلامی قرار گرفته که آخرین مورد در مورخ ۱۳۸۷/۱۲/۱۲ بوده که به مدت یک سال دیگر (تا پایان سال ۱۳۸۸) تمدید گردید. با اتمام سال ۱۳۸۸ به نظر می‌رسید با توجه به سرگردانی لایحه قانون آئین دادرسی کیفری در تعامل بین مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان<sup>۱</sup>، به منظور پیشگیری از تبعات منفی خلاء مقررات آ.د.ک. قانون آزمایشی مذکور همچنان برای اجرا مورد تمدید واقع شود اما نمایندگان مجلس سبب به تمدید قانون مزبور بی میلی نشان دادند و این امر ریاست قوه قضاییه را بر آن داشت تا در پی راهی به مقام رهبری تقاضای حل معضل خلاء قانونی را نماید. به این ترتیب مقام رهبری به صدور یک حکم حکومتی قانون آزمایشی آ.د.ک. مصوب ۱۳۷۸ کمیسیون حقوقی - قضایی مجلس شورای اسلامی را از ابتدای سال ۱۳۸۹ تا اطلاع

۱- گفتنی است تهیه و تدوین پیش نویس لایحه آئین دادرسی کیفری از فروردین ۱۳۷۹ در دستور کار قوه قضاییه قرار گرفت. این امر پس از ۸ سال به ثمر نشستن و لایحه مذکور بنا به پیشنهاد قوه قضاییه در جلسه ۱۳۸۷/۹/۲۳ هیأت وزیران با قید یک فوریت به تصویب رسید و در ۲۴ دی همان سال جهت سیر مراحل تصویب به مجلس تقدیم شد که در جلسه علنی (شماره ۶) مجلس شورای اسلامی - ۱۳۸۷/۱۱/۱۶ اعلام وصول گردیده است. پس از گذشت حدود یک سال و ۱۰ دی ۱۳۸۸ نمایندگان مجلس شورای اسلامی بررسی و تصویب جزییات لایحه مرقوم را طبق اصل ۵۵ ق.ا.د.ک. کمیسیون حقوقی و قضایی مجلس واگذار کردند. از این زمان تا اوایل اسفند ۱۳۹۲ لایحه مزبور در رتبه برگشت بین مجلس و شورای نگهبان برای تطبیق مقررات آن با موازین شرعی و قانون اساسی مکشوف داشت. سرانجام قانون آئین دادرسی کیفری مشتمل بر پانصد و هفتاد ماده و دویست و سی تبصره در جلسه مورخ چهارم اسفندماه یکهزار و سیصد و نود و دو به تصویب کمیسیون قضائی و حقوقی مجلس شورای اسلامی بر اساس اصل هشتاد و پنجم (۸۵) قانون اساسی رسید و مجلس شورای اسلامی با اجرای آزمایشی آن به مدت سه سال موافقت نموده است؛ این قانون در مورخ ۱۳۹۲/۱۲/۲۶ به تائید شورای نگهبان رسید. قانون مزبور در روزنامه رسمی شماره ۲۰۱۳۵، سال هفتم، سوم اردیبهشت ۱۳۹۳ منتشر شده است. برای مشاهده متن این قانون در روزنامه رسمی، نگاه کنید به:

ثانوی تمديد نمودند.<sup>۱</sup>

سرانجام قانون آئين دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴ مجلس شورای اسلامی در ۲۶ اسفند ۱۳۹۲ از گذر تأیید شورای نگهبان گذشت و در مورخ سوم اردیبهشت ۱۳۹۳ در روزنامه رسمی شماره ۲۰۱۳۵ منتشر گردید. ماده ۵۶۹ این قانون مقرر داشته «این قانون شش ماه پس از انتشار در روزنامه رسمی لازم‌الاجرا می‌شود.»

در این کتاب- که در ۲ جلد ارائه می‌شود- تلاش شده تا در ۵ بخش مستقل و مجزا، علاوه بر توصیف نظام‌های مختلف دادرسی، کلیه ترتیبات و ساز و کارهای حاکم بر فرآیند دادرسی کیفری شامل مرحله کشف جرم، تعقیب، تحقیق (در جلد اول) همچنین صلاحیت کیفری و مراجع رسیدگی، کیفیات صدور رأی و اعتراض به آراء تا پایان مرحله اجرای احکام کیفری، به علاوه مرحله اثبات دعوا در امور کیفری و هزینه دادرسی مراحل مختلف فرآیند کیفری (در جلد دوم) به صورتی جامع با در نظر گرفتن سیاست جنایی تقنینی، کیفری و قضایی مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

در این میان علاوه بر قوانین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و ق.ت.د.ع.ا. مصوب ۱۳۷۳ (اصلاحی ۱۳۸۱) به فراخور موضوع از سایر قوانین و مقررات متفرقه و خاصی که به نوعی با موضوع آئين دادرسی کیفری در ارتباط بوده، استناد شده است.

افزون بر این، بخش پایانی کتاب با عنوان «تعلیم» مشتمل بر ذکر متن برخی تحولات تقنینی مرتبط با دادرسی کیفری اعم از مصوبات مجلس شورای اسلامی، مجمع تشخیص مصلحت نظام، آئين‌نامه‌ها و تصویب‌نامه‌های هیأت وزیران، بخشنامه‌ها و آئين‌نامه‌های مصوب رئیس قوه قضاییه و منتخبی از آراء وحدت رویه هیأت عمومی دیوان عالی کشور در سالیان اخیر می‌باشد.

۱- در نامه مورخ ۱۳۸۸/۱۲/۲۴ رئیس قوه قضاییه خطاب به مقام رهبری آمده است «با عنایت به ضرورت عالی می‌رساند، لایحه قانونی آئين دادرسی کیفری در ۱۳۸۷/۱۱/۶ به مجلس شورای اسلامی ارسال و هم اکنون مراحل بررسی و تصویب را می‌گذراند. از طرفی مدت آزمایشی قانون آئين دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸/۶/۲۸ در پایان سال ۱۳۸۸ منقضی می‌گردد. با توجه به تعطیلی مجلس شورای اسلامی در نیمه اول فروردین ماه سال ۱۳۸۹ و اینکه قوه قضاییه از ابتدای سال ۱۳۸۹ تا تصویب و ابلاغ و لازم‌الاجرا شدن لایحه تقدیمی با خلاء قانون آئين دادرسی کیفری مواجه خواهد شد، مستدعی است اجازه فرمائید تا تصویب و لازم‌الاجرا شدن لایحه قانونی مذکور و یا تمديد مدت آزمایشی قانون فعلی، مراجع ذیربط به قانون آئين دادرسی فعلی استناد و مورد عمل قرار دهند.» این درخواست طی نامه شماره ۱/۱۶۷۴۳-۱۳۸۸/۱۲/۲۵ مورد موافقت قرار گرفت.